Sobre el temps i l'art

Antoni Martí

ABSTRACT (*Time and Art*)

Time is the inexorable form of our destiny. Ever since we have been conscious of our being subject to time, a feeling of voidness has invaded us, which is ultimately the fundament of the world and existence. That is the culmination of misfortune and adversity, an adventure without meaning. Nevertheless an indestructible, insatiable and fatal desire to live pushes us on to fight desperately against death and time. This yearning for eternity and our lucid consciousness of its absurd character augments our suffering, from which we try to flee by escaping into the somnolent indifference of boredom.

Yet privileged moments seem to exist indeed which are worth life-long suffering — those moments in which our consciousness forgets all about our desire to live and accedes to the quietude of the gods. That is the state of contemplation, devoid of all ambition or desire whatsoever, which art and beauty give us. It is in such moments that we experience time in its pure form, which comes before historical memory, — pure time in which temporal succession and subjectiveness itself vanish, and the true ego awakens to the essential world of ideas.

No ens podem sostreure al temps. Estem sotmesos al seu empaït, al seu moviment irreversible, indomable i desobedient, que s'escapa del nostre control. El temps s'escola sense que cap instrument, ni cap decisió pugui vèncer-lo a ell, al temps, que sembla inconsistent i fins i tot inexistent.

Res no podem contra el temps, ni forçar-lo ni persuadir-lo. El temps és la forma inexorable del nostre destí i de la nostra finitud. Res no hi pot la voluntat contra les hores; és el temps el que finalment triomfa, i és el temps el que té l'única paraula i res no podem contra ell: sobre el fil lleu-

ger del temps, que ens envolta per tot arreu, nosaltres no hi tenim cap poder i la nostra possible transcendència s'esvaeix quan ens considerem, a nosaltres mateixos, éssers temporals.

«Trionfo del tempo» de Petrarca:

Pasan las pompas vuestras y grandezas
pasan los señoríos y los reinos
y todo con el tiempo se interrumpe;

no favorece al digno ni al indigno,
y no sólo carcome lo de fuera,
sino incluso el ingenio y la elocuencia.

Huyendo así, consigo arrastra al mundo,
y no se para nunca ni se vuelve,
hasta veros en polvo convertidos.

Todo lo arrasa y vence el tiempo avaro,
y lo que llaman Fama es otra muerte,
igual que la primera, inevitable.

Per tot arreu veiem el temps, no pas a ell, sinó els seus efectes i les seves conseqüències. Modificació lenta de les coses, contínua i imperceptible. No veiem com passa el temps, perquè tot sembla un infinit present; no veiem envellir el nostre cos; no té un moment assenyalat l'envelliment ni el podem tampoc localitzar. Però el que no podem percebre en un moment, podem veure-ho de cop, quan la nostra consciència discontinua pot contemplar l'ara i l'abans i comparar el canvi i l'esdevenir. La consciència del temps és la consciència de la pròpia finitud, consciència que es transforma en un sentiment de recança, en un sentiment de la feblesa del món i de nosaltres mateixos: que cap cosa roman i que tot passa alterant l'ordre que semblava estable de les coses. Un sentiment des d'on es contempla el no-res, al qual tot hi esdevindrà. No-res que és percebut com el fonament del món i de la nostra existència. Com a éssers temporals ens veiem a nosaltres mateixos com a fruits del no-res i de l'atzar. Viatgers sense destí i sense origen, sense vaixell, ni nau. Sense lloc on arrimar-nos sinó és al mateix moviment que se'ns emporta.

Sonet de Gabriel Bocangel, el dos últims tercets:

Lo que pasó ya falta; lo futuro
aún no se vive; lo que está presente
no está, porque es su esencia el movimiento.

Lo que se ignora es sólo lo seguro.
Este mundo, república de viento
que tiene por monarca un accidente.

La vida és des de la consciència del temps, un sublim malentès. Una aventura sense sentit i sense nord, atansada al no-res. I nosaltres, els vius, considerats des del temps, no som sinó criatures miserables que només existeixen un temps molt breu i que es passen la vida entre angoixes i necessitats, sotmesos al dolor fins que la mort se'ns emporta. L'existència de l'home és una existència malhaurada, una masmorra, una infinita nit; i és la consciència del temps i la seva precarietat la que tenyeix de dolor tota existència. Així es percebut per Baudelaire:

Quan el cel baix i dens pesa com una tapa
sobre el cor gement, presa dels enuigs infinits,
i al cercle tot sencer de l'horitzó s'arrapa,
i ens vessa un dia negre molt més trist que les nits;

quan la terra no és més que una humida masmorra
on l'esperança, com faria un rat penat,
topant amb l'ala tímida els closos murs recorre
i es dona cops de cap al sostre tot corcat;

quan la pluja installant ses immenses regueres
d'una vasta presó imita els forts reixats,
i un poble mut d'aranyes infames i feineres
dins els nostres cervells ve a estendre els seus filats.

Però, malgrat que l'existència de l'home sigui un cúmul de desgràcies, un exili i una condemna a mort, tot es precipita cap a l'existència, cap a l'existència orgànica. La voluntat de viure és la nota fonamental, és la propietat essencial i immutable. I contemplem aquesta voluntat de viure, aquest afany infinit de viure, en totes les espècies orgàniques; en tot, en els homes, els animals i les plantes, la voluntat de viure es precipita tumultuosament en la vida sense deixar de posar en activitat tota la seva capacitat vital. Encara que considerem la nostra vida com un cúmul de dolor no volem pas deixar de viure. I l'ésser de tota criatura és una lluita desesperada contra la mort. Aquesta és la primordial contradicció a la qual es troba abocat l'home: la vida és un morir continu que pretén preservar-se de la mort. Aquesta lluita contra el temps, contra la mort és el que ens mata, és la mateixa voluntat de viure el que ens anorrea. Aquesta inclinació a la vida és un instint primitiu i cec, no neix del coneixement objectiu del valor de la vida, perquè aquesta no en té cap, ja que és dolor, càstig i mort diària. No escollim, doncs, la vida lliurement, sinó que estem impulsats inconscientment a ella. La vida se'ns revela, no com un goig, sinó com un deure. El que trobem en ella és misèria, fatiga, lluita, esforç i mort. Però cadascun de nosaltres defensa la seva vida com si fos un preciós dipòsit del qual en tingués que respondre i que es consum entre els turments que costa de conservar.

Aquesta voluntat de viure és l'últim i irreductible origen de l'ésser, la font de totes les representacions, és la unitat primordial, incondicionada; no és una activitat reflexiva —si reflexionessin no voldríem viure—, és un impuls cec, inconscient i sense fi. Aquesta voluntat de viure, diu Schopenhauer, cerca objectivar-se, realitzar-se, prendre cos; però aquesta voluntat infinita només pot objectivar-se en la finitud, perquè l'home no és infinit —l'home desitja infinitament i la seva capacitat no és pas infinita—. Per això aquest desig de viure infinitament és inassolible, mai no podrà realitzar-se en la seva infinitut, mai no trobarà ni satisfacció ni repòs. I així, la voluntat de viure és en si mateixa quelcom fatal i desgraciat: és impacient aspiració, necessitat, anhel, avidesa, demanda i sofriment. El món de la voluntat no és, per això, altra cosa, que el món del sofriment. D'aquí neix l'arrel del pessimisme. D'aquí la tràgica contradicció de la vida de l'home: el desitjar absolutament un estat que depassa la seva pròpia naturalesa, el d'assolir l'eternitat, depassar el temps, sostroure's de la història i reposar.

Així ho descriu Baudelaire:

«Aspiro a un repòs absolut i a una nit contínua. Poeta de la folla voluptuositat del vi i de l'opí, no tinc set sinó d'un licor desconegut sobre la terra, i que la farmàcia celestial no podria pas oferir-me; un licor que no contindria ni vitalitat ni mort, ni l'excitació ni el no-res. No saber res, no ensenyar res, no voler res, no sentir res, dormir, i seguir dormint, aquest és avui el meu únic desig. Un desig infame i repugnant, però sincer.»

Emperò aquestes aspiracions de quietud, de calma, són només aspiracions inassolibles. Desitjos que només tenen lloc en la imaginació i en la idea, però que no són en cap manera realitzables. És més, quan més fort és el desig, quan més potent l'aspiració, més dolorosa és l'existència, més tràgica la condició de l'home, més absurda la vida. Aquest món és el pitjor dels mons imaginables, ja que si fos pitjor no podria existir com a tal. I la intel·ligència no fa altra cosa que acrièixer el nostre turment, i ens fa prendre consciència del mal que hi ha en nosaltres i de tot el mal que ens envolta. Mal que té el seu fonament en aquesta condemna d'ésser presoners del nostre propi present, ja que la nostra existència està vertaderament limitada al moment actual, ja que el fluir del passat mena al no-res i el futur és el camí de la mort. Però el present és moviment i es transforma i és ja passat, i és curt el futur, i incert. La vida és un distreure la mort, és evitar el morir i ajornar la nostra destrucció; i la finalitat de tota la nostra activitat espiritual no és sinó una forma d'evitar l'avorriment i el fàstic. La nostra vida és com un pèndol que oscil·la constantment entre el dolor i l'avorriment, que són, en realitat, els seus elements constitutius. El dolor alleugerit cedeix el torn a l'avorriment i al tedi. La monotonia dels dies que passen, tots iguals, monocordes i obsolets, sense relleu i sense gràcia, idèntics tots amb la seva absurditat, el seu no-res

i la repetició incessant dels hàbits de viure. Tot és avorriment, avorriment de diumenge al capvespre on no hi ha tan sols lloc per al desig i tot sembla desfer-se en el tedi i en l'àrdua empresa de matar el temps, de distreure'ns de la consciència del temps que passa per nosaltres. *Matar el temps* que no és altra cosa que abreujar la vida que tants esforços ens ha costat d'allargar... No ens és possible sortir d'aquestes dues limitacions de la nostra vida? No podem sostroure'ns del temps, no podem sostroure'ns tampoc del dolor ni de l'avorriment?

Sembla que hi ha un moment privilegiat, un instant molt lleu on la consciència oblida aquesta voluntat de viure. Un instant de benaurança en el qual, com un miracle, cessa el turment i s'accedeix al repòs i a la quietud. Un instant on cessa la necessitat i no es vol, ni es desitja, cap cosa. I on es retira aquesta voluntat insaciable. Diu Schopenhauer:

«Quan una ocasió exterior o una disposició íntima ens allunya de sobte de la perpètua carrera de la voluntat i arrenca el coneixement de l'esclavatge d'aquesta; quan l'esperit no posa ja la seva atenció en els motius de la voluntat, sinó que concebeix les coses despullades de la seva relació amb el voler sense cap consideració interessada i sense subjectivitat, quan hom es deixa endur per la pura contemplació sense interès, llavors es produeix la calma de sobte i per si mateixa, aquesta calma que cercàvem vanament en la satisfacció de la voluntat i que sentim d'una forma perfecta quan arribem a aquest estat exempt de dolor que Epicur estimava com el bé suprem i la condició dels déus, car, mentre dura aquesta, som lliures del jou humillant de la voluntat. Alliberats de la voluntat, gaudim un dia de repòs; la roda d'Ixion s'ha parat.»

Hi ha, així mateix, instants en els quals podem sostroure'ns d'aquesta voluntat de viure, instants que una ocasió exterior o una íntima disposició pot arrencar-nos d'aquest esgotament de viure. Aquest instant és descrit per Dostoievski mitjançant la figura del príncep Mixkin, a la seva novella *L'Idiota*. El príncep, que és epilèptic, gaudeix d'aquest estat just abans que l'atac l'envaeixi, i és descrit de la següent manera:

«Pensà, entre d'altres coses, que el seu estat epilèptic tenia un graó gairebé abans de l'atac en el qual, de sobte, la tristesa, les tenebres espirituals i les pressions, semblava per uns moments com si se li inflamés el cervell, i amb extraordinari ímpetu es tensaven alhora totes les forces vitals. La sensació de vida i d'autoconsciència quasi es duplicava en aquests instants que duraven com un llampec. La ment i el cor s'illuminaven amb una claror extraordinària; totes les inquietuds, tots els dubtes, totes les intranquilitats, semblaven apaivagar-se alhora, i es resolien en una mena de calma superior, d'una alegria i una esperança completament clares i harmòniques, d'un seny complet i d'una causa definitiva.

Què hi fa que sigui una malaltia? ¿Què importa que aquesta tensió sigui anormal si el minut de sensacions, recordat i considerat després en

estat de bona salut, resulta ser harmonia i bellesa en grau superior, si proporciona una sensació inaudita i impensada de plenitud, de mesura, d'humilitat, de triomfant pregària, d'unió amb la síntesi superior de la vida? Aquells moments eren uns extraordinaris esforços de l'autoconsciència i al mateix temps de l'autosensació directa en grau superior. Si en aquell moment hagués tingut ocasió de dir-se clarament i conscientment: "Sí, per aquest moment es podria donar tota una vida", naturalment, aquell moment en si mateix, valdria tota una vida. Què fer-ne, doncs, efectivament de la realitat? Perquè allò existia, ell mateix havia tingut temps de dir-se, en aquell moment, que aquell segon de felicitat il·limitada, que ell havia sentit plenament, potser sí que valia tota una vida. «En aquell moment, va dir, en aquell moment se'm fa comprensible la frase estranya que *ja no existirà més el temps.*»

Aquest estat, descrit per Dostoievski, és l'estat de contemplació pura, en el qual ens endinsem en la intuïció i ens absorbim en l'objecte, és quan s'oblida tota individualitat i es prescindeix de tot coneixement basat en les relacions de les coses per endinsar-se en el coneixement de la cosa en si, de la Idea en el sentit platònic; estat en el qual el subjecte del coneixement i l'objecte conegut es troben fora de l'espai i del temps que condiciona el coneixement de tota cosa, per conèixer-la tal com és en ella mateixa.

Aquest estat és anomenat per Schopenhauer *estat estètic*; aquest estat de l'ànima és el que ens ofereixen l'art i la bellesa; ja que si el plaer estètic, com deia Kant, és pur i desinteressat, alliberat de la voluntat, és capaç d'oferir-nos l'únic consol, d'oferir-nos calma, serenitat, coneixement i saviesa.

Aquest estat és ben conegut per Baudelaire: és l'estat de beatitud en el qual els homes poden sostroure's del temps i arribar a semblar quasi déus: «És una beatitud tranquil·la i immòbil. Tots els problemes filosòfics són resolts. Totes les àrdues qüestions contra les quals s'esforcen els teòlegs i que són la desesperació de la humanitat raonable són netes i clares. Tota contradicció ha esdevingut unitat. L'home ha passat a esdevenir un déu.»

En l'estat estètic s'esdevé l'oblit d'un mateix, l'oblit de la pròpia subjectivitat, per accedir a un coneixement superior i que depassa els límits del propi subjecte. Llavors hom pot percebre les coses per elles mateixes, no pel seu interès, no pel que representen per a nosaltres, ni pel profit que puguem treure'n d'elles, sinó pel que són i el que representen per elles mateixes.

Un sol esguard que llencem amb llibertat sobre el món és suficient per reanimar súbitament, per alegrar i per sostenir tot aquell agitat per una passió, la necessitat, el temor o el desig; totes les tempestes de la voluntat es calmen, ja que en l'instant mateix que ens desprenem de la vo-

luntat, ens abandonem al pur i lliure coneixement i sembla —diu Schopenhauer— que entrem en un altre món i fora del temps, on no existeix cap cosa de les que mouen la voluntat i que ens agita amb tanta violència.

De l'estat estètic diu Baudelaire:

«En el somni contemplatiu la personalitat desapareix i la objectivitat es desplega de tal manera que la contemplació dels objectes exteriors us fa oblidar la vostra pròpia existència i us fa confondre, ben prest, amb ells. El vostre ull es fixa sobre un arbre harmoniós corbat pel vent; en alguns segons, el que en el cervell d'un poeta no seria més que una comparació natural esdevindrà en el vostre una realitat. Prestareu a l'arbre les vostres passions, el vostre desig o la vostra melancolia: els seus gemecs i les seves oscil·lacions esdevindran les vostres, i ben aviat vós sereu l'arbre. De la mateixa manera, l'ocell que plana pel fons de l'atzur representa la immortal necessitat de planar per sobre de les coses humanes, però ja sou l'ocell mateix. Us imagino assegut i fumant. La idea d'una evaporació, lenta successiva, eterna, s'empararà del vostre esperit, i us aplicareu aquesta idea als vostres propis pensaments, a la vostra mateixa matèria. Per un equívoc singular, per una mena de transposició o de *qui pro quo* intel·lectual sentireu com us evaporeu i atribuireu a la vostra pipa l'estranya facultat de poder-vos fumar vosaltres mateixos.»

Només l'art, sembla, pot alliberar-nos del sofriment, només la contemplació ensimismada pot fer que ens oblidem de nosaltres mateixos i alliberats de la pesantor de la nostra subjectivitat assolirem la capacitat de transformar-nos en el que veiem. TOTES LES ARTS MENEN a la contemplació pura, totes poden provocar en el subjecte aquesta alliberació dels lligams de la pesantor del temps i de l'existència. La pintura de Delacroix ofereix al poeta Baudelaire aquesta mateixa experiència de l'estat estètic:

«¿...qui no ha conegut aquestes hores admirables, veritables festes de l'enteniment, on els sentits més atents percebeixen les sensacions més ressonants, on un cel del blau més transparent s'enfonsa com un abisme infinit, on els sons tenyeixen musicalment, on els colors parlen, on els perfums descriuen el món de les idees? Doncs bé, la pintura de Delacroix em sembla la traducció d'aquests bells dies de l'esperit. La seva pintura es troba revestida d'intensitat, i és privilegiada la seva resplendor. Com la natura percebuda per uns nervis ultrasensibles, ella revela el sobre-naturalisme intemporal de les coses.»

Tota cosa pot menar-nos a la contemplació pura si el nostre esperit es troba predispost. L'art pot ser un camí que hi accedeixi sense marades. I la música és l'art que hi mena absolutament, ja que la música, com depassa les idees, és independent de la presència del món i l'ignora. El compositor ens revela l'essència íntima del món, és l'interpret de la saviesa més profunda i ens parla en una llengua que la raó no comprèn.

Les arts poden ser camins vers l'essència de les coses, però també

qualsevol esdeveniment fortuït: un soroll, un gust, una imatge, la disposició eventual de dos objectes, poden menar-nos també al cor mateix de les coses, allí on el temps no passa i les formes romanen en el que són. Com el narrador de *La recerca del temps perdut*, que, després de molts anys d'esperar ser convidat a casa de l'aristocràtica família del Guermantes, just en el moment en què decideix entrar a la casa uns esdeveniments anodins i sense cap importància ressonen en la seva memòria menant-lo molt lluny d'on és, en un altre temps. Però no és només un temps passat de la seva pròpia existència i que, ara, la memòria involuntària li fa present. És un altre temps, fora del temps històric, fora de la successió d'infinitos instants. L'instant que se li fa present, és un instant acomplert en ell mateix, és un instant de temps pur percebut i contemplat en tota la seva extensió, més enllà del temps que passa i de les hores. És un instant que dóna una joia semblant a una certesa i suficient per fer-ho indiferent a la mort.

«Aquest instant, diu Marcel Proust, ens fa respirar de cop un aire nou, precisament perquè és un aire que vam respirar abans, aquell aire més pur que els poetes han provat debades de fer regnar al Paradís i que només podria donar aquella sensació profunda de renovellament si ja hagués estat respirat, puix que els veritables paradisos són els paradisos que s'han perdut.»

Paradisos perduts en el temps, però en el temps anterior a la memòria històrica. Paradisos que en un moment indeterminat poden refer tot un ordre essencial que es reconeix per la seva peremptòria presència. El narrador sent com existeixen en el present moments d'un passat remotíssim i pot copsar allò que mai no copsa: *una mica de temps en estat pur*. Es desvetlla en el narrador un ésser que només es nodreix de l'essència de les coses, que només en ella troba la seva subsistència, le seves fruïcions. El que es desvetlla en aquesta experiència es el jo veritable, aquell jo que semblava mort, perdut entre el temps històric, i els hàbits de l'existència.

«Només que un soroll, que una olor, ja sentit o respirada antany, ho siguin de bell nou, a la vegada en el present i en el passat, reals sense ser actuals, ideals sense ser abstractes, immediatament l'essència permanent i habitualment amagada de les coses és alliberada, i el nostre jo veritable, que de vegades des de feia molt de temps semblava mort, però que no ho era del tot, es desvetlla, s'anima en rebre l'aliment celestial que li és ofert. Un minut alliberat de l'ordre del temps ha recreat en nosaltres, per poder sentir-lo, l'home alliberat de l'ordre del temps. I és fàcil d'entendre que aquest tingui confiança en la seva joia, encara que el simple gust de la magdalena no sembli contenir lògicament les raons d'aquesta joia; és fàcil d'entendre que el mot "mort" no tingui sentit per a ell; puix que és fora del temps, què podria témer de l'esdevenidor?»

El narrador, per un atzar, s'ha trobat llençat fora del temps, s'ha tro-

bat, de sobte, en el món de les essències, on cap cosa no mor. «Potser sí que aquells fragments d'existència eren fragments sostrets al temps, però aquella contemplació, malgrat ser d'eternitat, era fugitiva. Aquests instants de benaurança passen com un vol, són estats fugitius que altres vegades s'han manifestat, però que finalment han fugit emportats per l'oblit.

Com retenir aquests moments, que són reminiscència d'un altre temps, d'un temps pur? Com mantenir-los presents sense que perdin aquest instant d'eternitat amb el qual s'han manifestat. Com conservar-los en la seva essència? Com retenir-los com el que són: retalls de temps en el seu estat pur? L'única forma possible és la forma de l'art. Només sota la forma de l'art aquests instants poden mostrar-se en el que són. Retalls de veritat. I la veritat no és altra cosa que el resultat d'una violència en el pensament. La veritat depèn d'un encontre amb alguna cosa que ens obliga a pensar i a cercar el que és vertader. Cercar la veritat és interpretar, desxifrar, explicar. Proust interpreta, desxifra, explica aquells instants fortuïts carregats de passat i de present per cercar-hi la veritat que porten. I la veritat d'aquest temps recobrat és que és un temps que es troba en el si del temps perdut i que ens proporciona una imatge de l'eternitat, però també és un temps original absolut, vertadera eternitat que només pot afirmar-se mitjançant l'obra d'art, l'única realitat temporal que conté, o pot contenir, l'eternitat. Per això l'art ens mostra la vertadera unitat; la unitat d'un signe immaterial i d'un sentit completament espiritual. L'essència és precisament aquesta unitat del signe i del sentit, tal com ha estat revelada en l'obra d'art.

Mitjançant l'obra d'art i la seva contemplació podem arribar a copsar l'essència de les coses, podem arribar a desxifrar la veritat essencial que s'amaga sota la matèria artística. I en la contemplació pura, en l'instant en què copsem l'essència ens sostraiem del temps, estem, també, fora del temps perquè contemplant l'aparença de les coses que es manifesten en el temps copsem la seva essència, que és fora del temps, fora del seu empaït, del seu moviment irreversible, indomable i desobedient.